

УДК 81'373.611:811.16:81'362

КОНЦЕПЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОТВОРУ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ ПРОФ. ІВАНА КОВАЛИКА

Василь Грещук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра української мови,
вул. Шевченка, 57/310, 76025, м. Івано-Франківськ, Україна,
тел. (0342)59 60 08; (0342)59 60 02*

Проаналізовано концепцію порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов проф. Івана Ковалика. З'ясовано, новаторство вченого в розробленні зазначеної концепції полягало в тому, що в ній вихідною одиницею порівняння замість афіксальної частини деривата запропоновано словотвірний тип у межах відповідних словотвірних розрядів, словотвірної категорії й словотвірного класу. Словотвірний тип як основа порівняння дає змогу поглибити методикою порівняльного дослідження слов'янського словотвору, визначити універсальне та індивідуально-мовне у ділянці словотвору слов'янських мов.

Ключові слова: словотвір, порівняльні дослідження, Іван Ковалик, словотвірний тип, словотвірний розряд, словотвірна категорія.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. І. Ковалик опублікував кілька ґрунтовних студій, присвячених теоретичним питанням словотвору, в яких, крім іншого, висвітлив свою новаторську концепцію порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов [6; 7; 8; 9; 10]. На той час вчення про словотвір ще не виділилося в окрему самостійну галузь науково-лінгвістичних знань, його розглядали як розділ морфології або лексикології. Серед інших інноваційних ідей ученого виділяється обґрунтування й утвердження погляду на словотвір як окремий об'єкт лінгвістичного аналізу та формування поряд із морфологією та лексикологією також окремого вчення про словотвір. В авторефераті своєї докторської дисертації учений зазначив: „Вчення про словотвір („дериватологію“) необхідно розглядати як окрему лінгвістичну дисципліну, що має свій об'єкт, свої спеціальні завдання і методи дослідження. Кожна галузь науки, яка претендує на самостійність, повинна мати не тільки предмет дослідження, свою проблематику, але повинна бути встановлена для цієї галузі науки своя система наукових понять і відповідна їм термінологія. Це стосується всіх галузей знань про мову, в тому числі і вчення про словотвір” [10, с.5]. Саме в контексті необхідності виокремлення словотвірної проблематики в окрему автономну галузь лінгвістичних знань, розбудови науково-поняттєвого апарату дериватології, з одного боку, та з огляду на те, що слов'янське порівняльне мовознавство на той час „не виробило загальноприйнятих словотворчих термінів і задовільних наукових методів дослідження словотвору” [8, с.262] Іван Ковалик вибудовував свою концепцію порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов.

У порівняльних дослідженнях з мовознавства важливим є те, які мовні одиниці порівнюються. У словотворі виділяються елементарні одиниці (словотвірні ресурси) та комплексні одиниці (словотвірний тип, словотвірне гніздо і т. ін.). До часу, коли Іван Ковалик розпочав свої компаративістські дослідження слов'янського словотвору, в славістиці вихідним пунктом порівняльного вивчення словотвору слов'янських мов були

афіксальні частини дериватів. Новаторство вченого виявилось вже в постановці основного теоретичного питання з методики порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов: „Ми ставимо тільки одне основне теоретичне питання з методики порівняльної славистики, а саме: що брати за основну, вихідну словотворчу одиницю для порівняльного дослідження слов'янського словотвору, інакше, які словотворчі величини порівнювати. Таке завдання в методиці порівняльного мовознавства ще не ставилося” [7, с.4].

Учений запропонував розглядати основою порівняння в слов'янському словотворі не дериваційний формант, як це практикувалось раніше, а словотвірний тип – комплексну одиницю класифікації й опису словотвору, в теоретичне осмислення якої він вніс свою лепту, що неодноразово підкреслювали провідні дериватологи в слов'янському світі [15, с.72; 12, с.45].

Про переваги словотвірного типу над словотвірним афіксом як основи порівняння в слов'янському словотворі учений стверджував, що „словотворчий тип, до складу якого входять словотворча основа і афіксальна частина, краще виражає природу словотворчого явища, ніж сама афіксальна частина, яка є тільки однією із складових елементів типу і, очевидно, сама по собі ніяк не змальовує повної картини словотворчого процесу. Абстрактно взятий суфікс сам по собі, виділений з конкретних утворень, являє собою надто загальну і ще словотворчо не визначену потенціальну величину, що у процесі творення рядів конкретних слів може виконувати таку чи іншу роль у залежності від семантичної природи початкової словотворчої основи” [7, с.20-21].

Також, словотвірний тип щодо дериваційного форманта є значно конкретизованішою, при цьому достатньо узагальнювальною, словотвірною одиницею, що забезпечує його більшу зручність в порівняльному аналізі.

Словотвірний тип в порівняльних студіях дає змогу краще врахувати такий важливий для словотвору параметр як продуктивність, чого не можна досягнути, порівнюючи лише афікси, оскільки той самий суфікс „у даній мові або в споріднених мовах в одних словотворчих типах може бути продуктивним, а в інших малопродуктивним чи непродуктивним” [7, с.21].

Переваги над словотворчим суфіксом чи префіксом в порівняльних дослідженнях словотвору має словотвірний тип з огляду й на мовно-географічні чи жанрово-галузеві (в термінології, топоніміці тощо) зони поширення словотвірних одиниць.

Завдання порівняльного вивчення словотвору спрямоване на виявлення спільного й індивідуального в порівнюваних мовах, і з цього погляду словотвірний тип як вихідна величина порівняння теж має переваги над словотворчим формантом. Більш конструктивним словотвірний тип як одиниця порівняння є і в дослідженнях наголосу, оскільки місце наголосу в новоутворених словах часто зумовлене наголошуванням твірного слова.

Окремі суфікси через свою властивість використовуватись у межах різних частин мови поступаються словотвірним типам, як порівнюваним величинам, які виявляються у межах одного лексико-граматичного класу слів [7, с.21].

Іншою важливою особливістю концепції Ковалика порівняльного дослідження слов'янського словотвору стало те, що у ній словотвірний тип розглядається як вихідна дериваційна одиниця у взаємодії з іншими комплексними системоутворювальними одиницями словотвору. На той час такі одиниці лише окреслювались в русистичі й частково українстиці, в західнослов'янському й південнослов'янському мовознавстві навіть словотвірний тип ще не утвердився як одиниця класифікації й опису словотвору, тому Іван Ковалик долучається до теоретичного осмислення системоутворювальних величин словотвору. З'ясувавши слабкі місця у визначенні словотвірного типу в

тодішньому мовознавстві, учений обґрунтував своє розуміння словотвірного типу як узагальненого словотвірного поняття, що охоплюють важливі складники: а) словотвірно-семантичну єдність, яку слід розуміти як здатність деривата, що належить до певного словотвірного типу, вказувати на певний розряд семантично однорідних слів у межах даної частини мови (наприклад, серед іменників – назви місця, діяча, знаряддя тощо); б) частиномовна єдність твірного слова; в) тотожність словотворчого форманта [8, с.265]. Саме така інтерпретація словотвірного типу утвердилася в слов'янській дериватології [12, с.45; 15, с.72].

Беручи до уваги те, що система словотвору передбачає взаємозв'язок і взаємозумовленість її компонентів, учений, поряд із словотвірним типом як комплексною одиницею найнижчого рівня узагальнення, вводить пов'язані з ним поняття словотвірного розряду, словотвірної категорії та словотвірного класу.

Словотвірний розряд охоплює всю сукупність семантично однорідних словотвірних типів, тобто ряд словотвірних типів, семантично споріднених, наприклад, усі словотвірні типи, які виявляються в назвах місця, групуються у словотвірний розряд назв місця (*nomina loci*); усі словотвірні типи, наявні в утвореннях на позначення знаряддя дії, формують розряд назв знаряддя дії (*nomina instrumenti*) і т.п.

Ще вищим за ступенем узагальнення виступає словотвірна категорія як словотвірне поняття, що об'єднує спільним дуже загальним значенням однорідні словотвірні розряди, наприклад, у межах словотвору іменників виділяються словотвірні категорії особи й неособи.

В ієрархії системи словотвірних понять найвище місце за ступенем узагальнення посідає словотвірний клас як сукупність словотвірних категорій у межах кожної окремої частини мови [8, с.268-271].

Визначення зазначених комплексних узагальнювальних словотвірних понять мало важливе значення для вироблення методики дослідження системи описового (синхронічного), історичного (діахронічного) та порівняльного словотвору.

Вважаючи словотвірний тип вихідною одиницею в порівняльних студіях словотвору слов'янських мов, І. Ковалик наголосив: „Схема взаємовідношень між поняттями: словотворчий тип, словотворчий розряд, словотворча категорія, словотворчий клас – подається тут тому, що в процесі порівняльної характеристики слов'янського словотвору слід виходити від словотворчого поняття найнижчого ступеня – словотворчого типу, але тільки в сфері окремо взятих словотворчих розрядів, у межах тої чи іншої словотворчої категорії і в сфері словотворчих класів певних частин мови (виділення наше – В.Г.)” [8, с.272-273]. Такий підхід до порівняльної характеристики словотвору значно поглибив методику дослідження слов'янського словотвору, оскільки в ній повною мірою враховувався чинник системності словотвору, а це, своєю чергою, дало змогу виразніше й ґрунтовніше виявляти як спільне, універсальне, так і групове й індивідуальне в системах словотвору слов'янських мов, встановлювати тенденції до спеціалізації окремих груп словотвірних типів у складі словотвірних розрядів і класів.

Характерною особливістю концепції порівняльного дослідження слов'янського словотвору І. Ковалика стало те, що вона апробована на конкретному сегменті слов'янського іменникового словотвору. Предметом порівняльної характеристики іменникового словотвору східнослов'янських мов порівняно з іншими слов'янськими мовами обрано словотвірну категорію назв осіб, в яку, на думку вченого, входять словотвірні розряди назв осіб за характером їх діяльності та родом професії (*nomina agentis et prophessionis*), назв осіб за ознакою їхніх зовнішніх властивостей і внутрішніх якостей (*nomina attributiva*), назв осіб за їхньою національною належністю або територіальним

походженням (*nomina nationalia et regionalia*), назв осіб за ознакою їхнього соціального стану (*nomina socialia*), назв осіб за їхньою належністю до того чи іншого ідеологічного, політичного, філософського та релігійного напрямів (*nomina ideologica, philosophica, politica et confessionalia*), назв осіб за ознакою зв'язку людей між собою (*nomina patronimica etc.*), назв осіб за ознакою їх незрілості або неповноцінності (*nomina immatura etc.*), збірних назв осіб (*nomina collectiva*) [7, с.12-13].

Порівняльна характеристика кожного словотвірного типу у складі відповідного словотвірного розряду, здійснена з урахуванням родової належності дериватів, містить відомості про генезу дериваційного форманта, історичний розвиток словотвірного типу з урахуванням його продуктивності та особливостей функціонування на сучасному етапі в кожній із порівнюваних мов. Аналіз конкретного словотвірного матеріалу за такою методикою дав можливість зробити попередні висновки щодо словотвірних розрядів та кожного зі словотвірних типів, що входять до нього, про їх мовно-територіальне поширення, продуктивність та особливості наголошування у порівнюваних мовах, а також загальні висновки про співвідношення словотвірних типів кожного зі словотвірних розрядів, про тенденції до спеціалізації окремих груп словотвірних типів у межах словотвірних розрядів, про спільнослов'янські словотвірні типи, про словотвірні типи, характерні для східнослов'янських мов, та про словотвірні типи, специфічні тільки для окремих слов'янських мов [7].

Ієрархічна система дериватологічних понять словотвірного типу, словотвірного розряду, словотвірної категорії та словотвірного класу, на думку вченого, повинна „лягти в основи побудови історичної, порівняльно-історичної і описової характеристики словотвору слов'янських мов” [8, с.273]. Його монографія „Питання слов'янського іменникового словотвору”, в якій теоретично опрацьовано суспільні комплексні словотвірні одиниці у їх взаємозв'язках і взаємозумовленостях, присвячена порівняльно-історичному вивченню слов'янського словотвору [7]. У ній, а також у тексті своєї доповіді на IV Міжнародному з'їзді славистів І. Ковалик наголосив на ще одній проблемі, яка постає в порівняльно-історичному дослідженні слов'янського словотвору та потребує теоретичного осмислення. Критично проаналізувавши думки компаративістів з приводу предмета та завдань порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, учений проаналізував також методологічне питання: „Які історичні і мовно-територіальні нашарування слов'янських словотворчих типів повинні стати прямим і основним об'єктом порівняльно-історичного дослідження слов'янських мов” [8, с.284]. Для розв'язання цього питання учений у ділянці словотвору сучасних слов'янських мов виділяє три пласти словотвірних типів. Перший із них – це спільнослов'янський фонд словотвірних типів давнього, ще праслов'янського походження, які успадковані всіма або майже всіма слов'янськими мовами. Другий зональний пласт слов'янського словотвору – це ті словотвірні типи, які сформувалися залежно або незалежно один від одного лише в деяких слов'янських мовах упродовж їх становлення та подальшого історичного розвитку. Третю групу словотвірних типів становлять ті, які поширені тільки в окремих сучасних слов'янських мовах, тобто індивідуальномовні типи творення. Наявність різномірних, різночасових пластів словотвірних типів потребує специфічного підходу до них у процесі їх аналізу та порівняльно-історичного вивчення.

Науковець зауважив, що спільнослов'янський фонд словотвірних типів обов'язково повинен стати об'єктом порівняльно-історичного дослідження, з чим погоджуються всі компаративісти, однак щодо інших пластів думки мовознавців різняться. Учений обґрунтовує думку, що й вони повинні стати об'єктом порівняльно-історичного вивчення словотвору.

Одним із головних завдань порівняльно-історичного дослідження слов'янських мов є відтворення за допомогою прийомів внутрішньої і зовнішньої реконструкції спільнослов'янської мови-основи (прамови), з якої розвинулися всі слов'янські мови. Для подальшого ґрунтовного вивчення еволюції слов'янського словотвору впродовж всієї історії формування та постійного історичного розвитку всіх слов'янських мов ця реконструкція не є самоціллю, а лише одним із необхідних допоміжних прийомів і вихідних пунктів. „Відтворення системи словотвору слов'янської мови-основи шляхом згаданих реконструкцій, – наголошував учений, вимагає попереднього відокремлення загальнослов'янського (спільнослов'янського) від зонально-слов'янського та індивідуально-мовного, характерного у словотворі для окремих мовних груп або тільки окремих слов'янських мов. А цього відокремлення без застосування порівняльно-історичного методу зробити не можна” [8, с.287].

Учений наполягав на тому, що слов'янське порівняльно-історичне мовознавство повинно розширити об'єкт дослідження слов'янським словотвором: „Без такого поширення слов'янського порівняльно-історичного мовознавства важко проводити наукове лінгвістичне групування і класифікаційний поділ слов'янських мов, у процесі якого слід також враховувати і особливості словотвору. А класифікація слов'янських мов – пряме завдання славістики, яке безперечно входить в обсяг порівняльного слов'янського мовознавства” [8, с.287]. Необхідність і корисність від залучення словотвірних особливостей до порівняльного вивчення слов'янських мов було схвально прийняте тогочасною лінгвістикою [14, с. 624].

Отже, Іван Ковалик ще наприкінці 50-х років ХХ ст. розробив оригінальну концепцію порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов, в якій за одиницю порівняння взято не словотвірний формант, як це практикувалося раніше у славистиці, а словотвірний тип як вихідну комплексну одиницю класифікації й опису словотвору у складі інших взаємопов'язаних із ним комплексних одиниць, які формували їх ієрархію за збільшенням ступеня узагальнення кожної з них – словотвірний розряд, словотвірна категорія, словотвірний клас. Ця концепція, реалізована вченим у порівняльній характеристиці словотвірної категорії назв осіб у східнослов'янських мовах, стала взірцем компаративістського дослідження словотвору споріднених мов і заклала ґрунт для розширення об'єкта порівняльного вивчення слов'янського словотвору з опорою на інші комплексні словотвірні величини, використовувані як *tertium comparationis* [пор. 1; 2; 3; 4; 5; 11; 13; 16] та глибшого проникнення в універсальне й індивідуальне в слов'янському словотворі.

1. Балтова Ю. Рабочая модель для сопоставительного исследования близкородственных языков / Ю. Балтова // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва: Наука, 1987. – С.5-10.

2. Бузашиова К. Возможности и границы моделирования на уровне словообразовательных парадигм / К.Бузашиова // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва: Наука, 1987. – С.14-19.

3. Волоцкая З.М. К сопоставительному изучению языков на словообразовательном уровне (на материале семантической категории локативных номинаций) / З.М. Волоцкая // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва: Наука, 1987. – С.20-26.

4. Грещук В. Зіставний аспект основоцентричних досліджень слов'янського словотвору / Василь Грещук // Aktualne problem językoznawstwa słowiańskiego / Redakcja naukowa Elena Koriakowcewa, Janina Gardzińska. – Siedlce, 2012. – S.83-91.

5. *Кнаппова М.* Проект методологического подхода к сравнительному изучению словообразования в славянских языках / М. Кнаппова // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва: Наука, 1987. – С.33-39.
6. *Ковалик І.І.* Вчення про словотвір (словотворчі частини слова). – Вип. І. / І.І. Ковалик. – Львів, 1958. – 78 с.
7. *Ковалик І.І.* Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. – Ч.І. / І.І. Ковалик. – Львів, 1958. – 152 с.
8. *Ковалик І.І.* Про деякі питання слов'янського словотвору / І.І. Ковалик // Філологічний збірник (АН УРСР. Український комітет славістів). – Київ, 1958. – С.5-26. Передрук у: Ковалик Іван. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Упор. та автор передмови Василь Грещук. – Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007. – С.261-287.
9. *Ковалик І.І.* З методики дослідження слов'янського словотвору / І.І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – 24 с.
10. *Ковалик І.І.* Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками / И.И. Ковалик: автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук. – Львов, 1961. – 37 с.
11. *Лопатин В.В.* Основные единицы сопоставительного описания словообразовательных систем славянских языков / В.В. Лопатин // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва: Наука, 1987. – С.46-53.
12. *Лопатин В.В.* Теория грамматики и практика грамматического описания / В.В. Лопатин, И.С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1978. – №1. – С.38-50.
13. *Тихонов А.Н.* Словообразовательное гнездо как единица системы словообразования и как единица сравнительного изучения славянских языков / А.Н. Тихонов // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – Москва: Наука, 1987. – С.104-111.
14. *Филин Ф.П.* Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Ф.П. Филин. – Ленинград: Наука, 1972. – 656 с.
15. *Dokulil M.* Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov. – Praha: Nakl. Českosl. akad. Věd, 1962.
16. *Maldjewa V.* Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. Tom 9, Słowotwórstwo / Vira Maldjewa. – Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2009. – 221 s.

*Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017
доопрацьована 30. 06. 2017
прийнята до друку 15. 08. 2017*

PROF. IVAN KOVALYK'S CONCEPT OF COMPARATIVE STUDY OF WORD-FORMATION OF SLAVIC LANGUAGES**Vasyl Greshchuk**

*Precarpathian Vasyl Stefanyk National University,
Department of Ukrainian language,
Shevchenko Str., 57/310, 76025, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
phone: (0342)59 60 08; (0342)59 60 02*

The article analyses prof. Ivan Kovalyk's concept of the comparative study of word-formation of Slavic languages. Scientist's innovation in the development of mentioned concept was that he proposed derivative type within the appropriate word-formative bracket, word-formative category and word-formative class as the outgoing comparative unit instead of affixal part of a derivative.

In his belief about the benefits of word-formative type over derivational affix as a basis of comparison in the Slavic word-building, the scientist relied on the fact that: word-formative type, which includes forming stem and affixal part, better expresses the nature of the word-formative phenomenon than the formant; word-formative type in relation to derivational affix is more specific and fairly generalized word-formative unit that provides greater convenience in a comparative analysis; word-formative type in the comparative studies allows to better consider an important for word formation parameter of productivity and lingvo-geographical and genre-branch zone of word-formative units distribution.

Since at that time, the complex word-formative units in the derivatology were not processed, Ivan Kovalyk joined to conceptualize a word-formative type in its relationship with the word-formative bracket, word-formative category, and word-formative class.

A characteristic feature of Ivan Kovalyk's concept of comparative research of word formation was that it was tested on a specific segment of Slavic substantive word formation.

Word-formative type, as a basis for comparison, gives the possibility to deepen the methods of comparative research of Slavic word-formation, better establish universal and individual in the field of word-formation of Slavic languages.

Key words: word formation, comparative studies, Ivan Kovalyk, word-formative type, word-formative bracket, word-formative category.